

УДК 378.147: 351.853

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-3-26>**Ірина ШИМКОВА,***orcid.org/0000-0003-0652-9557*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри образотворчого, декоративного мистецтва,

технологій та безпеки життєдіяльності

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна) *irina.shym22@gmail.com***Тетяна ЗУЗЯК,***orcid.org/0000-0002-5437-0272*

професор кафедри образотворчого, декоративного мистецтва,

технологій та безпеки життєдіяльності

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна) *zuzyak@ukr.net***Оксана МАРУЩАК,***orcid.org/0000-0003-0754-6367*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри образотворчого, декоративного мистецтва,

технологій та безпеки життєдіяльності

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна) *ksanamar77@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасному глобалізованому світі питання збереження культурної спадщини стають особливо актуальними. Україна, із багатою історією та унікальними культурними надбаннями, потребує формування системних знань про процеси вивчення та захисту історико-культурної спадщини, особливо в умовах воєнного конфлікту. Стаття наголошує на критичній важливості розширення курсу «Культурна спадщина України та світу» для аналізу впливу війни на культурні цінності. Міжнародна Конвенція ООН 1954 року визначає культурні цінності як об'єкти архітектури, мистецтва, історії, археологічні пам'ятки та установи, що їх зберігають. Україна ратифікувала Другий протокол до цієї Конвенції, що посилює відповідальність за злочини проти культурної спадщини.

Після анексії Криму у 2014 році Росія встановила нормативно-правову базу для включення української спадщини у своє «правове поле». Повномасштабне вторгнення у 2022 році завдало значної шкоди об'єктам культури. Станом на листопад 2022 року зафіксовано пошкодження 1750 об'єктів культурної інфраструктури, зокрема 864 клубних закладів, 613 бібліотек, 136 закладів мистецької освіти, 106 музеїв та 31 театру. ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 291 об'єкта.

Наводяться випадки евакуації музейних експонатів, серед яких самостійні дії деяких музеїв та героїчний порятунк творів М. Примаченко в Іванкові. Разом з тим, відомі факти розкрадання культурних цінностей окупантами в Маріуполі, Мелітополі, Херсоні. Висвітлюються методи збереження культурної спадщини під час війни: евакуація, захисні споруди, документування, співпраця з міжнародними організаціями, боротьба з незаконною торгівлею, залучення громадськості та військових. Наголошується на ролі місцевого населення у прийнятті рішень щодо збереження спадщини.

Дослідження доводить необхідність розширити курс задля формування у здобувачів готовності до вирішення складних питань захисту культурних надбань в умовах кризи. Набуті знання сприятимуть розвитку інноваційних стратегій збереження та зміцненню культурної ідентичності України.

Ключові слова: культурна спадщина, воєнний стан, збереження, культурні цінності, евакуація, міжнародні організації, освітня програма.

Iryna SHYMKOVA,

orcid.org/0000-0003-0652-9557

Candidate of Pedagogic Sciences,

*Associate Professor at the Department of Fine and Decorative Arts, Technologies and Safety of Life
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) irina.shym22@gmail.com*

Tetiana ZUZIYAK,

orcid.org/0000-0002-5437-0272

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

*Professor at the Department of Fine and Decorative Arts, Technologies and Safety of Life
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) zuzyak@ukr.net*

Oksana MARUSHCHAK,

orcid.org/0000-0003-0754-6367

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of Fine and Decorative Arts, Technologies and Safety of Life
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) ksanamar77@gmail.com*

FEATURES OF STUDYING THE PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE DURING WARTIME

In today's globalized world, the preservation of cultural heritage has become increasingly crucial. Ukraine, with its rich history and unique cultural assets, requires a systematic approach to studying and protecting its historical and cultural legacy, especially in the context of armed conflict. The article emphasizes the critical importance of expanding the course "Cultural Heritage of Ukraine and the World" to analyze the impact of war on cultural properties. The 1954 UN Convention defines cultural property as architectural, artistic, or historical monuments, archaeological sites, and institutions that house movable cultural assets. Ukraine has ratified the Second Protocol to this Convention, which increases accountability for crimes against cultural heritage.

After the 2014 annexation of Crimea, Russia established a legal framework to incorporate Ukrainian heritage into its "legal field". The full-scale invasion in 2022 has caused significant damage to cultural sites. As of November 2022, 1,750 cultural infrastructure facilities have been reported damaged, including 864 club institutions, 613 libraries, 136 art education institutions, 106 museums, and 31 theaters. UNESCO has confirmed damage to 291 sites.

The article cites cases of evacuating museum collections, including independent actions by some museums and the heroic rescue of M. Prymachenko's artworks in Ivankiv. However, there are also reports of cultural assets being looted by occupiers in Mariupol, Melitopol, and Kherson. Methods for preserving cultural heritage during wartime are highlighted: evacuation, protective structures, documentation, cooperation with international organizations, combating illegal trafficking, and engaging the public and military. The role of local communities in decision-making regarding heritage preservation is emphasized.

The research underscores the need to expand the course to prepare students to address complex challenges in protecting cultural assets during crises. The acquired knowledge will foster innovative preservation strategies and strengthen Ukraine's cultural identity.

Key words: *cultural heritage, wartime, preservation, cultural assets, evacuation, international organizations, educational program.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де глобалізація та технологічний прогрес змінюють та перетворюють культурні ландшафти, питання збереження та розвитку культурної спадщини стають особливо актуальними. Україна, зі своєю багатонародною історією та унікальною культурною спадщиною, не лише має надзвичайну цінність для сучасного суспільства, але й стає ключовим компонентом освітнього процесу. Культурна спадщина України є невичерпним джерелом натхнення для здобувачів мистецьких спеціаль-

ностей. З глибоким корінням в традиціях, вишуканими народними ремеслами та живописними трактами історії, вона дарує мистецтвознавцям і творчим особистостям непередбачувані можливості для самовираження та творчого вияву.

Проблема збереження культурної спадщини в умовах воєнного стану набуває особливого значення. Дисципліна «Культурна спадщина України та світу» відіграє ключову роль у формуванні системних знань про процес теоретичного осмислення, вивчення та збереження історико-культур-

ної спадщини, розширюючи цей курс з врахуванням впливу воєнного конфлікту на культурну спадщину, підвищить готовність здобувачів до вирішення складних завдань у галузі збереження культурної спадщини.

Аналіз досліджень. Конвенція ООН про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів, прийнята 14 травня 1954 року і ратифікована 133 країнами, визначає культурні цінності як об'єкти архітектури, мистецтва, чи історії; археологічні пам'ятки; групи будівель, що мають історичний або художній інтерес; твори мистецтва; рукописи, книги, наукові збірники; і будівлі, які зберігають рухомі культурні цінності, такі як музеї, бібліотеки та архіви (Конвенція ЮНЕСКО, 1954). Сторони зобов'язуються захищати об'єкти культурних цінностей на своїй території від можливих наслідків збройних конфліктів і утримуватися від дій, які можуть завдати шкоди об'єктам культурних цінностей в інших місцях. У 2020 році Верховна Рада ратифікувала Другий протокол до Гаазької конвенції, який посилює відповідальність за злочини у сфері охорони культурної спадщини (Другий протокол, 1954). Цей документ визначає «посилений захист» об'єктів культурних цінностей, регламентує кримінальне переслідування за злочини проти таких об'єктів і встановлює принцип «військової необхідності» для пошкодження об'єктів. При цьому пошкодження можливе лише за умови відсутності практично можливої альтернативи отримання еквівалентної військової переваги, за винятком тієї, яка може бути досягнута внаслідок ворожих дій проти цього об'єкта.

Мета статті полягає в розкритті особливостей вивчення та реалізації процесу збереження культурної спадщини під час воєнного стану, аналіз умов воєнного конфлікту та їх вплив на культурну спадщину, визначаючи специфічні виклики та можливості, які виникають у цьому контексті. Окрема увага буде приділена методам збереження та захисту культурних цінностей в умовах кризового середовища.

Виклад основного матеріалу. Важливим розділом дисципліни «Культурна спадщина України та світу» при вивченні збереження культурної спадщини є аналіз впливу воєнних конфліктів на цю надзвичайно цінну частину нашої спільної історії та культурного досвіду. Здійснюючи глибокий розгляд та розуміння, як військові події можуть загрожувати історичним пам'яткам і традиціям, здобувачі отримують можливість розробити конкретні стратегії та підходи до ефективного збереження культурних цінностей в умовах кризи. Цей розділ спрямований на викриття та

розуміння унікальних викликів, які виникають під час воєнного стану, і надає здобувачам інструменти для розробки стратегій захисту, евакуації та відновлення культурних цінностей у важкі часи.

Визначальні методи для збереження культурної спадщини під час війни повинні враховувати:

- у випадку загрози військових дій, цінні об'єкти культурної спадщини можуть бути евакуйовані або захищені за допомогою спеціальних конструкцій, які можуть витримувати вибухи або інші небезпеки;

- детальна документація об'єктів культурної спадщини та створення інвентарю дозволяють в разі потреби відновити або відтворити втрачені об'єкти;

- міжнародні організації та спільноти можуть відігравати важливу роль у встановленні міжнародних стандартів та спільних зусиль для захисту культурної спадщини в умовах війни;

- посилення заходів для запобігання вандалізму та незаконної торгівлі артефактами, таких як удосконалення законодавства та контроль за міжнародним обігом культурних цінностей;

- залучення громадськості та військових до свідомого ставлення до культурної спадщини та її важливості для національної і світової ідентичності;

- залучення місцевого населення та врахування їхньої думки при прийнятті рішень стосовно збереження культурної спадщини.

Вторгнення РФ в Україну спрямоване на позбавлення суверенної країни її права на визначену чітку ідентичність. Невибіркові обстріли значно пошкоджують культурну спадщину України. Міжнародне право встановлює норми для зменшення кількості цивільних жертв і обмеження руйнування культурної спадщини, і обидва ці аспекти вважаються воєнними злочинами, які має розглядати міжнародна спільнота (Пасіковська-Шнасс, 2022).

В Українському кризовому медіа-центрі було представлено дослідження під назвою «Російська агресія проти України: культурна спадщина, неоімперіалізм і міжнародне право», яке підготувала громадська організація «Кримський інститут стратегічних досліджень». За висловами провідного наукового співробітника Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» Дениса Яшного, сьогодні відзначається загроза знищення, привласнення і використання культурної спадщини в інтересах країни-агресора, він наголошує на важливості наявності чіткого плану дій заздалегідь (Як убезпечити культурну спадщину, 2023).

Збереження і захист культурної спадщини під час війни стає особливо важливим завданням, оскільки воєнні конфлікти призводять до серйозних руйнувань та втрат цінних об'єктів. Знищення культурної спадщини відбувається через різноманітні шляхи, такі як бомбардування чи пожежа, затоплення, незаконна торгівля артефактами та інші форми вандалізму. Її збереження вимагає комплексного підходу та співпраці різних суб'єктів, включаючи державні органи, міжнародні організації, громадські організації та місцеве населення.

На анексованому Росією Кримському півострові розташовано понад 4 тис. об'єктів культурної спадщини України. Серед найбільш символічних стаціонарних пам'яток можна відзначити Херсонес Таврійський у Севастополі, ханський палац у Бахчисараї, гірські міста-фортеці Ескі-Кермен, Киз-Кермен, Чуфут-Кале, Мангуп. Крім того, Україна втратила контроль над численними музейними установами, чиї зібрання мають надзвичайно велику цінність. Попри порушення всіх норм міжнародного права, після анексії Криму Росія встановила нормативно-правову базу, яка дозволила включити об'єкти української культурної спадщини в «правове поле» РФ (Рішняк, 2022: 161). Про стан та збереження об'єктів культурної спадщини України на територіях, які тривалий час перебувають

поза контролем Донецької та Луганської областей, існує значно менше інформації. Зазначаються відомості про завдану шкоду численним пам'яткам історії та археології. У Донецьку було здійснено розграбування музею Другої світової війни та центру сучасного мистецтва «Ізоляція», а також зруйнований меморіальний комплекс «Савур-Могिला» через обстріли.

Міністерство культури та інформаційної політики зазначає, що від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну на 25 листопада 2023 року зафіксовано пошкодження 1750 об'єктів культурної інфраструктури (найбільших втрат і збитків культурна інфраструктура зазнала у Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Луганській, Запорізькій областях та м. Києві). Загалом постраждали: клубні заклади – 864; бібліотеки – 613; заклади мистецької освіти – 136; музеї та галереї – 106; театри, кінотеатри та філармонії – 31, для великої кількості об'єктів розмір збитків залишається невідомим (табл. 1) (Через російську агресію, 2023).

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури підтвердила, що з початку повномасштабного вторгнення, росіянами було пошкоджено 22 об'єкти культурної спадщини в причорноморських областях (табл. 2). ЮНЕСКО здійснює передпочаткову оцінку збитків культурним цінностям шляхом перехресної перевірки

Таблиця 1

Об'єкти культурної спадщини були пошкоджені або знищені у регіонах України

1	2
Харківська область – 207 об'єктів	Богодухівський район – 4; Ізюмський район – 14; Красноградський район – 2; Лозівський район – 1; Харківський район – 172; Чугуївський район – 14. У тому числі 10 загальнодержавного значення, 193 місцевого значення, 4 нещодавно виявлені об'єкти культурної спадщини.
Донецька область – 111 об'єктів	Краматорський район – 36; Маріупольський район – 26; Бахмутський район – 28; Покровський район – 17; Волноваський район – 4. У тому числі 12 загальнодержавного значення та 99 місцевого значення.
Одеська область – 103 об'єкти	Білгород-Дністровський район – 1; Одеська область – 68; Ізмаїльський район – 1. У тому числі 18 державного значення та 85 місцевого значення.
Херсонська область – 80 об'єктів	Бериславський район – 10; Білозерський район – 2; Каховка – 32; Херсон – 36. У тому числі загальнодержавного значення – 12, місцевого – 43, нещодавно відкритих об'єктів культурної спадщини – 25.

Продовження таблиці 1

1	2
Чернігівська область – 70 об'єктів	Чернігівський район – 63; Корюківка – 1; Новгород-Сіверський – 2; Ніжин – 3; Прилуки – 1. У тому числі загальнодержавного значення – 27, місцевого – 37, нещодавно відкритих об'єктів культурної спадщини – 6.
Київська область – 69 об'єктів	Білоцерківський район – 1; Броварський район – 5; Бучанський район – 14; Вишгородський район – 6, місто Київ – 43. У тому числі 16 загальнодержавного значення, 37 місцевого значення, 16 нещодавно відкритих об'єктів культурної спадщини.
Запорізька область – 35 об'єктів місцевого значення	Василівський район – 12; Запорізький район – 12; Пологівський район – 10; Мелітопольський район – 1.
Львівська область – 33 об'єкти	Золочівський район – 1; Стрийський район – 1; Франківський район – 29; Галицький район – 2. У тому числі 2 – державного значення та 31 – місцевого.
Дніпропетровська область – 28 об'єктів	Дніпровський район – 15; Криворізький район – 1; Нікопольський район – 12. У тому числі 1 загальнодержавного значення, 21 – місцевого значення, 6 нещодавно відкритих об'єктів культурної спадщини.
Луганська область – 25 об'єктів місцевого значення	Сватівський район – 5; Сєверодонецький район – 18; Щастянський район – 2.
Сумська область – 25 об'єктів	Конотопський район – 5; Охтирський район – 12; Сумський район – 7; Шосткинський район – 1. У тому числі 5 загальнодержавного значення та 20 місцевого значення.
Миколаївська область – 22 об'єкти	Миколаївський район – 22. У тому числі 3 загальнодержавного значення, 15 місцевого значення, 4 нещодавно виявлені об'єкти культурної спадщини.
Хмельницька область – 9 об'єктів	Шепетівський район – 1; Хмельницький район – 8. У тому числі 1 загальнодержавного значення, 4 місцевого значення, 3 нещодавно виявлені об'єкти культурної спадщини.
Вінницька область – 4 об'єкти	Вінницький район – 4. У тому числі 1 державного значення та 3 місцевого значення.
Житомирська область – 2 об'єкти	Коростенський район – 2. У тому числі 1 державного та 1 місцевого значення.

інцидентів, повідомлених з декількох надійних джерел (ЮНЕСКО, 2023). Цей перелік систематично оновлюється.

Уже станом на 27 вересня 2023 року ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 291 об'єкта з 24 лютого 2022 року – 122 релігійних об'єктів, 27 музеїв, 109 будівель, що представляють історичний та/або художній інтерес, 19 пам'ятників, 13 бібліотек, 1 архів (Damaged, 2023).

Міністерство культури дуже обережно висловлюється про деталі щодо заходів зі збереження культурних цінностей – це логічно з точки зору забезпечення безпеки. Однак із загальних принципів відомо, що кожен музей в Україні складає «червоний список» своєї колекції, включаючи об'єкти, які мають найвищий пріоритет для евакуації у випадку загрози.

Згідно з додатком до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення

Таблиця 2

Пошкоджені об'єкти культурної спадщини ЮНЕСКО у причорноморських областях України

Одеська область	Миколаївська область	Херсонська область
<ul style="list-style-type: none"> – Одеський художній музей. – Одеський археологічний музей. – Одеський морський музей. – Одеський літературний музей. – Церква Святого Миколая. – Спасо-Преображенський собор. – Житловий будинок Чижевича (середина XIX сторіччя, пам'ятка архітектури місцевого значення). – Житлова забудова Соломос (початок XX сторіччя, пам'ятка архітектури місцевого значення). 	<ul style="list-style-type: none"> – Костел Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії (1852 рік) – Киселівка (Миколаївська область) – Турецька криниця пам'ятка 18 століття – Гурівка (Миколаївська область) – Міський палац культури – Очаків (Миколаївська область) – Палац культури «Корабельний» – Миколаїв (Миколаївська область) – Миколаївський академічний художній драматичний театр – Миколаїв (Миколаївська область) – Палац творчості студентів – Миколаїв (Миколаївська область) – Колишня Маріїнська гімназія (1892 року побудови) – Миколаїв (Миколаївська область) – Миколаївський центр культури народної творчості та художньої освіти (пам'ятка архітектури місцевого значення) – м. Миколаїв (Миколаївська область). 	<ul style="list-style-type: none"> – Пам'ятка історії місцевого значення – Будівля колишньої німецької гімназії (1912 року побудови) – Високопілля (Херсонська область) – Успенська церква (збудована в 1811–1835 роках) – Берислав (Херсонська область) – Свято-Успенська церква (1883 року побудови) – Високопілля (Херсонська область) – Херсонський академічний обласний театр ляльок – Херсон (Херсонська область) – Державний архів Херсонської області (філія) – Херсон (Херсонська область) – Будинок-музей Поліни Райко – Олешки (Херсонська область).

надзвичайних ситуацій, відповідальними за планування евакуації культурних цінностей – є Мінкультури (МКІП), Мін'юст разом з Укрдержархівом, інші центральні і місцеві органи виконавчої влади та Національна академія наук (Про затвердження, 2013).

Редакторка відділу «Культура» Ксенія Білаш видавництва LB.ua зазначила, що евакуація культурних цінностей – доволі розмите поняття, що може означати як вивезення об'єктів за кордон чи в іншу область, так і переміщення їх із вітрини у підвал, або і те й інше водночас (Музейна евакуація, 2022а). Незважаючи на різні досвіди, експерти у сфері музеєзнавства погоджуються з тим, що відповідальність за долю колекції лежить виключно на директорі. Для деяких ця відповідальність служила стимулом для якнайшвидшого евакуювання фондів, тоді як інші, навпаки, віддавали перевагу неспішному темпу, щоб уникнути ризику для колекції під час перевезення. У випадку Маріупольського музею ця відповідальність, на жаль, призвела до передачі цінностей окупантам.

Відомі випадки, коли культурні цінності, залишені на окупованих територіях, стають об'єктом розкрадання. Наприклад, всі цінні експонати з Маріупольського краєзнавчого музею та Художнього музею імені А. І. Куїнджі були переміщені до раніше окупованого Донецька, повідомили представники Міністерства культури та інформаційної політики України. За словами

представників відомства, йдеться про понад дві тисячі унікальних експонатів. Також російські окупанти вивезли з Маріуполя до Донецька «унікальну колекцію медальєрного мистецтва Юхима Харабета», яка налічувала понад 700 експонатів (Куницький, 2023а).

Міністерство КІП також зафіксувало випадки пограбування музейних закладів на території Запорізької та Херсонської областей. Серед них були Мелітопольський міський краєзнавчий музей, де знаходилися цінні археологічні знахідки IV століття до нашої ери, Херсонський обласний краєзнавчий музей та Херсонський обласний художній музей. Зокрема, із Мелітопольського краєзнавчого музею було викрадено Скіфське золото, як повідомлялося ще навесні 2022 року директоркою музею Лейло Ібрагімовою у інтерв'ю американському виданню New York Times.

Проте є музеї, за словами координатора Штабу порятунку культурної спадщини України та директора Музею Революції Гідності Ігоря Пошивайла, котрі брали на себе відповідальність і евакуювали культурні цінності, не погоджуючи це з місцевою владою чи МКІП. Серед них, Харківський літературний музей, який перед повномасштабним вторгненням самостійно евакуював всі цінності; Чернігівський обласний художній музей ім. Григорія Галагана, де працівники за дні до 24 лютого закупили пакувальні матеріали, запакували першочергові предмети та все пере-

містили в доступних для себе межах; Дніпровський національний історичний музей ім. Дмитра Яворницького, директорка котрого, використавши на пакування увесь фінансовий резерв, за власні гроші купувала пісок і дошки (Музейна евакуація, 2022b).

Деякі цінні культурні артефакти вдалося врятувати буквально з вогню. Наприклад, у зруйнованому музеї в Іванкові на Київщині, під час наступу російської армії, було збережено приблизно двадцять п'ять творів визначної художниці-примітивістки Марії Примаченко. Завдяки героїзму місцевих мешканців вдалося врятувати ці полотна (Куницький, 2023b).

Висновки. Дослідження та вивчення вищезазначеної інформації, свідчить про критичну важливість розширення курсу «Культурна спадщина України та світу» для включення розділу про збереження культурної спадщини під час воєнного стану. Особливий акцент на аналіз випадків розкрадання та пограбування музейних колекцій у зоні конфлікту, таких як Запорізька та Херсонська області, демонструє, що в сучасних умовах

важливо враховувати вплив воєнного конфлікту на культурну спадщину. Здобувачі, досліджуючи цю інформацію, набувають унікальний погляд на виклики, з якими стикаються музеї та культурні установи в умовах військового конфлікту. Вони вивчають стратегії збереження та евакуації цінних експонатів, а також роль директорів музеїв у важливому питанні збереження культурної спадщини.

Таке дослідження викликає у здобувачів не лише усвідомлення труднощів, з якими стикаються культурні установи під час конфліктів, але й стимулює їх розробляти та реалізовувати стратегії захисту культурних цінностей в умовах нестабільності. Впровадження цього нового розділу підвищить практичну готовність здобувачів до вирішення складних завдань у галузі збереження культурної спадщини та підтримає їх творчий підхід до розв'язання сучасних проблем. Розвиток та популяризація курсу «Культурна спадщина України та світу» сприятиме зміцненню культурної ідентичності та захисту спадщини в умовах світових турбуленцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Damaged cultural sites Ukraine verified UNESCO. *UNESCO: website*. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (Last accessed: 7.02.2024).
2. Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, Гаага, 26 березня 1954 р. Верховна Рада України: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 16.02.2024).
3. Конвенція ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. *Міністерство культури та інформаційної політики України (МКІП)*: вебсайт. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/zakhyst-kulturnykh-tsinnostey-u-razi-zbroynoho-konfliktu/> (дата звернення: 23.12.2023).
4. Куницький О. Евакуація культури: чи можна було врятувати втрачені об'єкти? *DW*: вебсайт. URL: <https://www.dw.com/uk/evakuacia-kulturnih-cinnostej-do-i-pid-cas-vijni-ci-mozna-bulo-vratuvati-vtracene/a-64658810> (дата звернення: 7.02.2024).
5. Пасіковська-Шнасс М. Війна Росії проти культурної спадщини України. *Стислий огляд. ДССП Дослідницька служба Європейського парламенту*. 2022. URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/0133_1258078_EPRS-AaG-729377-Russias-war-Ukraine-cultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf (дата звернення: 7.02.2024).
6. Музейна евакуація: що пішло не так? *LB.ua*: вебсайт. URL: https://lb.ua/culture/2022/06/19/520455_muzeyna_evakuatsiya_shcho_pishlo_nak.html (дата звернення: 16.02.2024).
7. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: Кабінет Міністрів України. Постанова від 30.10.2013 № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.12.2023).
8. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 159–173. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/187261/13-Rishniak.pdf?sequence=1> (дата звернення: 23.12.2023).
9. Через російську агресію в Україні постраждали 1750 об'єктів культурної інфраструктури. *Міністерство культури та інформаційної політики України (МКІП)*: вебсайт. URL: <https://mcip.gov.ua/news/cherез-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-1750-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury/?fbclid=IwAR2-ABHuSt2PtgGB9MdmHbwvVIZiXDuj3aaJvFmm9heCPiBqINyCdnRg4M> (дата звернення: 7.02.2024).
10. ЮНЕСКО підрахувала кількість об'єктів культурної спадщини пошкоджених у причорноморських областях. *ІНТЕНТ*: вебсайт. URL: <https://intent.press/amp/0/yunesko-pidrahuvava-kilkist-obyektiv-kulturnoyi-spadshini-poshkodzhnih-u-prichornomorskih-oblastyah/> (дата звернення: 7.02.2024).
11. Як забезпечити культурну спадщину в умовах війни – думки експертів. *Пресцентр УКМЦ*: вебсайт. URL: <https://uacrisis.org/uk/yak-ubezpechyty-kulturnu-spadshhynu-v-umovah-vijny-dumky-ekspertiv> (дата звернення: 7.02.2024).

REFERENCES

1. Damaged cultural sites Ukraine verified UNESCO. *UNESCO: website*. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (Last accessed: 7.02.2024).
2. Druhyi protokol do Haazkoi konventsii 1954 r. pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u razi zbroinoho konfliktu, Haaha, 26 bereznia 1999 r. [Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, March 26, 1999]. Verkhovna Rada of Ukraine: website. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (Last accessed: 16.02.2024). [in Ukrainian].
3. Konventsiia YuNESKO pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u razi zbroinoho konfliktu 1954 r. [UNESCO Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 1954]. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine (MKIP): website. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/zakhyst-kulturnykh-tsinnostey-u-razi-zbroynoho-konfliktu/> (Last accessed: 23.12.2023). [in Ukrainian].
4. Kynytskyi O. Evakuatsiia kultury: chy mozhna bulo vriativaty vtracheni obiekty? [Evacuation of culture: could the lost things be saved?] *DW*: website. URL: <https://www.dw.com/uk/evakuacia-kulturnih-cinnostej-do-i-pid-cas-vijni-ci-mozna-bulo-vratuvati-vtracene/a-64658810> (Last accessed: 7.02.2024). [in Ukrainian].
5. Pasikovska-Shnass M. Viina Rosii proty kulturnoi spadshchyny Ukrainy. Styslyi ohliad. [Russia's war against the cultural heritage of Ukraine. A brief overview]. DSEP Research Service of the European Parliament. 2022. URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/0133_1258078_EPRS-AaG-729377-Russias-war-Ukraine-cultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf (Last accessed: 7.02.2024). [in Ukrainian].
6. Muzeina evakuatsiia: shcho pishlo ne tak? [Museum evacuation: what went wrong?]. *LB.ua*: website. URL: https://lb.ua/culture/2022/06/19/520455_muzeyna_evakuatsiya_shcho_pishlo_tak.html (Last accessed: 16.02.2024). [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia evakuatsii u razi zahrozy vynykennia abo vynykennia nadzvychaynykh sytuatsii: Kabinet Ministriv Ukrainy. Postanova vid 30.10.2013 № 841. [On the approval of the Procedure for conducting evacuation in the event of the threat of occurrence or emergence of emergency situations: Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution No. 841 dated 30.10.2013]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text> (Last accessed: 23.12.2023). [in Ukrainian].
8. Rishniak O. Kulturna spadshchyna u voienному konflikti: mizhnarodnyi dosvid druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. ta ukrainska diisnist. [Cultural heritage in military conflict: international experience of the second half of the 20th - beginning of the 21st century. and Ukrainian reality]. Ukrainian historical magazine. 2022. № 4. 159–173. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/187261/13-Rishniak.pdf?sequence=1> (Last accessed: 23.12.2023). [in Ukrainian].
9. Cherez rosiisku ahresiiu v Ukraini postrazhdaly 1750 ob'ektiv kulturnoi infrastruktury. [1,750 objects of cultural infrastructure were damaged in Ukraine due to Russian aggression]. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine (MKIP): website. URL: <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-1750-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury/?fbclid=IwAR2-ABHuSt2PtgGB9MdmHbwvVIZiXDuj3aajIvFmm9heCPIBqINyCdnRg4M> (Last accessed: 7.02.2024). [in Ukrainian].
10. YuNESKO pidrahuvava kilkist ob'ektiv kulturnoi spadshchyny poshkodzhenykh u prychornomorskykh oblastiakh. [UNESCO counted the number of cultural heritage objects damaged in the Black Sea regions]. INTENT: website. URL: <https://intent.press/amp/0/yunesko-pidrahuvava-kilkist-obyektiv-kulturnoyi-spadshini-poshkodzhениh-u-prichornomorskih-oblastyah/> (Last accessed: 7.02.2024). [in Ukrainian].
11. Yak ubezpechyty kulturnu spadshchynu v umovakh viiny – dumky ekspertiv. [How to protect cultural heritage in the conditions of war - opinions of experts]. UKMC press center: website. URL: <https://uacrisis.org/uk/yak-ubezpechyty-kulturnu-spadshchynu-v-umovah-vijny-dumky-ekspertiv> (Last accessed: 7.02.2024). [in Ukrainian].